

УДК 159.964

Т. С. Яценко

КОМПРОМІС СВІДОМОГО І НЕСВІДОМОГО В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ СУБ'ЄКТА

Статтю присвячено центральній проблемі розвитку глибинної психології, що базується на психодинамічній теорії. Акцент ставиться на єдності феномену психічного в його індивідуальній неповторності; на складності взаємозв'язків між сферами свідомого і несвідомого; на системній упорядкованості психічного на всіх рівнях – структурному, енергетичному і функційному. У статті розкриваються глибинно-психологічні особливості розвитку адаптивних характеристик психіки шляхом розширення самоусвідомлення суб'єкта.

Ключові слова: методологія, психодинамічна теорія, структура психіки, свідоме, несвідоме, передсвідоме, адаптація людини до соціуму.

The article is dedicated to the central problem of development of deep psychology, as based on psychodynamic theory. Accent is made on the integrity of the phenomenon of the psychic in its individual uniqueness; on difficulties of interrelations between the sphere of the conscious and the unconscious; on system orderliness of the psychic on all levels: on the structural, the energetic and the functional. In the article, there are revealed deep psychological peculiarities of development of adaptive features of mentality by way of extension of the subject's self-consciousness.

Keywords: methods, psychodynamic theory, mental structure, the conscious, the unconscious, the preconscious, adaptation of a person to socium.

Статья посвящена центральной проблеме развития глубинной психологии, основывающейся на психодинамической теории. Акцент поставлен на единстве феномена психического в его индивидуальной неповторимости; на сложности взаимосвязей между сферами сознания и бессознательного; на системной упорядоченности психического на всех уровнях – структурном, энергетическом и функциональном. В статье раскрываются глубинно-психологические особенности развития адаптивных характеристик психики путем расширения самосознания субъекта.

Ключевые слова: методология, психодинамическая теория, структура психики, сознательное, бессознательное, предсознательное, адаптация человека к социуму.

Діагностико-корекційний процес АСПН передбачає єдність теоретичного (методологічного, структурно-семантичного), функційно-практичного (інструментального) та енергетичного рівнів цілісної психіки. Останнє може означати нерозривний зв'язок методологічного аспекту (який окреслює межі «професійної палуби» для практичного психолога) з функційно-інструментальним ракурсом безпосередньої практичної роботи. Психодинамічна теорія пов'язана із синтезованістю практичних дій професіонала, з розумінням енергетичного аспекту психіки, який залишається поза увагою академічної

психології. Енергетичний ракурс бачення та розуміння цілісного феномену психіки фактично інтегрує розуміння психічного в контексті дієвості «Ід», його життєвості в поведінці суб'єкта. На особливу увагу заслуговує вплив даної інстанції на феномен психічного в суто опосередкованих та виховавчих формах, як і питання соціологізації вираження тенденцій «Ід». Зрозуміло, що імпульси «Ід» проходять школу соціалізації через жорна цензури «Супер-Его» шляхом витіснень. Школа соціалізації включає вербалізацію та символізацію (маскування) семантики тенденцій «Ід», які суперечать нормативним цінностям (цензурі «Супер-Его»). Указані вище процеси пов'язані з формуванням такого прошарку несвідомого, як передсвідоме, яке втілює бажання «Ід» на тлі здобутої мудрості їх маскування. Символізація віддано служить усталеності енергетичної спрямованості імпульсів «Ід», які постійно стримуються опорами під контролем «Супер-Его». За таких умов можна сказати, що опори є агентами «Супер-Его» настільки ж, як і слугами несвідомого, в частині його самозбереження та забезпечення стану підкори імпульсів «Ід» соціальним вимогам. У такому феноменологічному ракурсі опори несуть у собі не лише обслуговуючу місію, але й утілюють залежність від інших підструктур психічного («Супер-Его», «Его», «Ід»). У цьому – секрет компромісу, притаманного опорам, та їх готовності йти на поступки за умови ймовірності практичної реалізації ущемлених (витіснених) інтересів потягів «Ід» без карних санкцій з боку «Я». Чому компроміс? Це пояснюється тим, що в процесі об'єктивування витісненого неусвідомлюваного змісту завжди є ризик або покарання, або самопокарання. Останнє є полігоном для «Я» в аспекті «мірвання силою» принципу задоволення з принципом реальності. Успіх цього компромісу пов'язаний з умовними цінностями, які самі по собі є результатом «вимушеної згоди» між принципом реальності та принципом задоволення, яка досягається завдяки відступам від небажаної для «Я» реальності, через процеси суб'єктивної інтеграції, що забезпечує ілюзію гармонії ідеалізованого «Я».

Повернемось до тези про єдність методологічного (теоретико-практичного), функційного та енергетичного розуміння цілісної психіки в її свідомих та несвідомих виявах у процесі психокорекції. Окреслена позиція визначає стратегію діагностико-корекційного процесу та характер інструментальних аспектів практичної роботи, як і її результативність. Приміром, якщо енергетичний аспект психіки не береться до уваги, то в процесі окремих напрямів корекції (у психодрамі чи системі Б. Хелінгера) нерідко можуть використовуватись репродуктивні прийоми «дослівного повторення», що є неприйнятним для психодинамічного (феномено-логічного) підходу. Психолог, за умов елементів репродуктивності, заблоковує можливість виявлення імперативу енергетичної потентності витіснених осередків, що управляють спонтанною активністю суб'єкта. На спонтанній енергетичній ініціації поведінки фактично вибудовується весь глибинно-психологічний процес актуалізації психологом поведінки аналізанда, що відкриває можливості пізнання логіки несвідомого (у протистоянні з логікою свідомого) через асоціативні взаємозв'язки поведінкового матеріалу, що об'єктивує зміст базальних форм захисту.

Найважливішим моментом у практиці психодинамічного підходу є те, що зазначені вище аспекти (теоретико-методологічний (структурний), функційно-інструментальний та

енергетичний) існують в єдності та нерозривному взаємозв'язку, як і сфера свідомого з несвідомим.

Глибинно-психологічний процес є залежним від теоретико-методологічних засад, що впливають на: організацію діагностико-корекційної взаємодії; семантику принципів її функціонування; специфіку об'єктивування глибинних детермінант; розкриття та розуміння психологом-практиком основних закономірностей групових та індивідуально-неповторних змін феномену психічного учасників глибинного процесу; розуміння структурно-динамічних аспектів (у їх статичності та динамічності); взаємозв'язки між свідомою та несвідомою сферами в їх єдності та асиметрії енергетичного спрямування; розуміння цілісності психічного в його вертикальних та горизонтальних взаємозалежностях та функційного навантаження кожної з цих інстанцій; розуміння психологічних захистів в суб'єктивно-інтегративних їх зумовленостях та об'єктивно-дезінтеграційних виявах у поведінці, що продукуються викривленнями соціально-перцептивної інформації; розуміння суперечливості феномену психічного та водночас його динамічної цілісності, що знаходить вираження в провідних тенденціях, які, за всієї їх індивідуальної неповторності, втілюють характеристики універсальності та ієрархічної взаємопідкореності тенденції "до сили". Водночас варто відзначити, що функційним аспектам психічного притаманна спрямованість на рівновагу між конкуруючими тенденціями. Останнє можна пояснити на прикладі їзди на велосипеді: рівновагу забезпечує швидка їзда, але до певної межі – занадто швидка їзда породжує ризик падіння, як і занадто повільна. Тому конкуруючим тенденціям притаманне прагнення підтримання оптимуму, гармонії, рівноваги в їх взаємодії, навіть ціною відступів від реальності, що забезпечується психологічними захистами через процес суб'єктивної інтеграції психіки.

Нам вдалося виділити три універсальні конкуруючі тенденції: «до сили» та водночас – «до слабкості»; «до людей» та водночас – «від людей»; «до життя» та водночас – «до психологічної смерті». Той факт, що людина не усвідомлює їх у дискретних формах, засвідчує інтеграційну силу психологічних захистів (суб'єктивно-інтеграційну) та їх можливості вносити похибку у сприйняття реальності, що зумовлено, принаймні, двома причинами: прагненням задовольнити потреби інфантильного «Я», згідно з глибинними цінностями (основа яких закладається в едіпальний період) та створити ілюзію їх відповідності просоціальним вимогам (декларованим «Супер-Его»). Тому є підстави стверджувати, що психологічні захисти породжені (й покликані) необхідністю порятунку «Я» від дисонії (дисгармонії), що, з одного боку, стимулюється імперативністю потягів «Ід» та їх невідповідністю соціальним обмеженням, з іншого – необхідністю спрямування зусиль «Я» на просоціальні орієнтири, на успіх. Інакше кажучи, психологічні захисти зобов'язані зробити щось інше, ніж фрейдівський «вершник» – Свідоме (що перебуває на коні Несвідомого в його першородній якості). Вершнику, як відомо, довелося – невидимо для себе самого – привласнити інтереси коня (аби «лихо-тихо») та трансформувати їх у власні інтереси заради нейтралізації внутрішнього конфлікту (ущемлення інтересів Свідомого) та продовжувати рух без відчуття розбіжностей (когнітивного дисонансу) власних бажань із напрямом, заданим конем.

Психічні ж захисти, за своєю функційною сутністю, прагнуть надати пріоритетності інтересам свідомого та підкорити йому інтереси несвідомого, тобто перевернути окреслену вище схему «вершник – кінь». Інакше кажучи, захисти в їх психологічному спрямуванні прагнуть надати свідомому статусу «коня», на який вони б хотіли посадити Несвідоме (передсвідоме). Психологічні захисти у своїй психодинамічній місії покликані внести зміни до «ведучості» ролі несвідомого в контексті свідомого – тут уже «мета виправдовує засоби». А оскільки психічне включає в себе й фантазійне та ілюзорне, що відповідає просоціальній необхідності, то в захистів виявились «розв'язаними руки». Якщо вдатися до згаданих образів, то фрейдівський вершник (Свідоме) в системі захистів покликаний набути сили коня (Несвідомого) та «повезти на собі» несвідоме, що є парадоксальним явищем: енергетично пустий кінь (Свідоме) прагне до «світлого майбутнього» та хоче спрямувати туди й енергетично потужного коня (Несвідоме), інтереси якого мають інше (протилежне) спрямування – «до минулого». У цьому моменті ми знаходимо витoki приреченості психологічних захистів на викривлення реальності, в чому криється глибинність місії інтегративних їх покликань та можливостей. Свідоме («вершник»), яке претендує на роль ведучого, за своєю суттю є неенергетичним (не має біологічної енергії), тому потребує, щоб «Ід» («кінь») вдихнув (трансформував, делегував) йому частину енергії (тобто силу). Як це зробити ще й за умов їх різноспрямованості (рис. 1)?

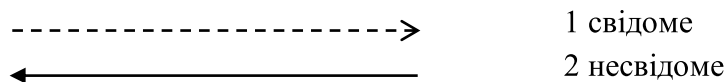

Рис. 1

Як не дивно, це відбувається і на універсальних засадах законів економіки: енергія «Ід» переходить в «Его» на умовах таємної невидимої «угоди», що є поза контролем «Я» на реалізацію інтересів «Ід». Звичайно, тут окремим питанням є способи такої «вимушеної угоди» інтеграції цих двох підструктур на тлі численних витіснень, стимульованих, у першу чергу, едіпальними залежностями. Весь секрет цієї угоди полягає в її неусвідомленості: вона здійснюється позадосвідним шляхом, що означає імпліцитне існування. Останнє дозволяє розуміти, що є цілий блок законів, яким підпорядковується психіка, дієвість яких пов'язана з латентним рівнем. Останнє відповідає законам усистематизованості та певної автономії як від свідомого, так і несвідомого. Такі синтезуючі процеси покликані як примирити свідоме з несвідомим, так і не допустити їх остаточного злиття та втрати власної сутності, яка не лише енергетично зберігає різноспрямованість двох сфер психіки, але й має функційні відмінності, що презентує «Модель внутрішньої динаміки психіки».

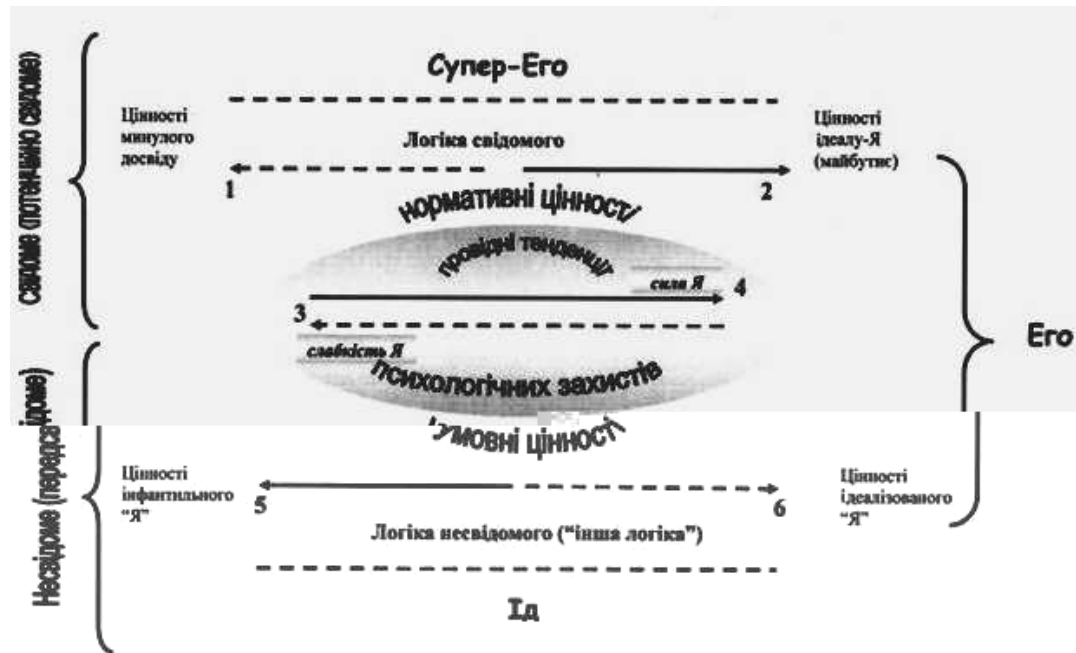

Рис. 2. Модель внутрішньої динаміки психіки

Наразі є актуальним питанням про те, яка ж інстанція забезпечує підпілля цим законам єдності свідомого і несвідомого. Звичайно, це забезпечується захисною системою, яка, як видно з «Моделі внутрішньої динаміки психіки» (див. рис. 2), стосується як свідомої, так і несвідомої підструктур психіки. Психологічні захисти як системне утворення оберігають можливості реалізації несвідомим власних ущемлених інтересів («незавершених справ дитинства») під прикриттям благородних просоціальних намірів. Особлива роль у цьому процесі відводиться захисному механізму раціоналізації. Важливо констатувати двояку роль захистів, яку вони являють за своєю суттю: з одного боку, вони ведуть до реалізації інфантильних інтересів особи, користуючись просоціальними можливостями, а з іншого – «дбають» про гідність соціального обличчя «Я» (ідеалізованого «Я»), бо це і шлях реалізації глибинних цінностей у форматі їх адаптивності до соціуму. Проте, необхідно розуміти, що оскільки захисти симультанно злиті з «драмами дитинства», з едіпальними негараздами, пережитими особою, то їх засоби та способи надання допомоги «Я» в досягненні соціального успіху мають виражене інфантильне забарвлення. Тому чим більше вони розвинуті в людини, тим більше перспектив спостерігати інфантілізм такої особи. Охорона психічного благополуччя «Я» і цілісності психіки через активність системи захистів є суперечливою, оскільки що на «плечах» захистів незмінно лежить необхідність забезпечення відчуття сили «Я», що змушує вдаватися до ілюзорних способів його забезпечення, що поєднується з віртуозністю та унікальністю шляхів реалізації інфантильних детермінант під прикриттям просоціальної доцільності поведінки. За своєю суттю такі глибинно (а значить – інфантильно) бажані для суб'єкта ілюзорні «реалії» ослаблюють просоціальну спрямованість і успішність поведінки та задають тенденцію «до слабкості». Витіснена енергія, яка зберігає потенціал дієвості, презентує суперечливу сутність: прагне до соціальної реалізації, що пов'язано з варіативністю поведінки, і водночас залишається незмінною в орієнтації на первинні лібідні об'єкти (едіпальні залежності). Все це дає

підстави ствердити, що професійне розуміння психічного в його глибинній сутності – це єдність суперечливих тенденцій у сфері свідомого та несвідомого, як і між ними. Приміром: свідоме «прагне» здолати несвідоме, користуючись його ж енергією; несвідоме «прагне» бути зреалізованим у своїх інфантильних інтересах, користуючись просоціальними способами свідомого. По суті, незавершені справи дитинства ніколи не можуть бути завершеними (без професійної допомоги та аутопсихотерапії), що відкриває справжні перспективи для самореалізації.

Рис. 3

Тому сутність психічного в його глибинній динаміці адекватно виражає знак «Інь-Ян» (рис. 3), в якому є присутність динаміки обох інстанцій та можливості взаємопереходів.

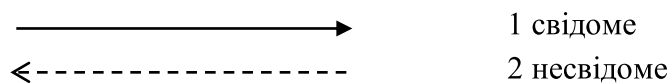

Рис. 4

Задачі соціуму наражаються на парадоксальну картину зусиль захистів з інтеграції розбіжностей в енергетичній спрямованості, що виражають стр. 1 і стр. 2 (рис. 4), що згодом «пунктирять» стрілку 2, а стрілка 1 набуває суцільності в прагненнях «до ідеалу», «до сили», «до соціального престижу». Інакше кажучи, захисти прагнуть забезпечити стр. 1 енергетичну спроможність, оскільки це єдиний шлях зреалізувати «енергію витіснень». Таким чином, захисти змінюють ведучість позицій через розвиток когнітивного їх рівня саме в такий спосіб, щоб свідоме – стр. 1 (див. рис. 4) набула суцільності (тобто сили, потентності), а стр. 2 при цьому вимушено набуває пунктирності, що й означає залежність та підпорядкованість стрілки 1 (див. рис. 4). Стр. 1, набуваючи енергетичної автономії, втрачає з поля зору стр. 2, як не актуальну. Цьому розмежуванню полів зору (свідомого і несвідомого) сприяє така підструктура несвідомого, як передсвідоме, що є усистематизованим, має вияв у впорядкованості енергетичної сили витіснень і їх ієрархізованості за семантично-емоційною значущістю «незавершених справ дитинства», пов'язаних, перш за все, з едіпальними залежностями особи. Передсвідомому (див. рис. 4, стр. 2) притаманна пам'ять про отримані травми від яких захисти намагаються оберігати «Я», цьому ж сприяють і опори (як форма захисту). У вищезокреслених конфігураціях особливого

значення набуває процес витіснень, коли свідоме («Супер-Его») кожного разу давало знати, «хто в домі господар», якщо імпульси (потяги) «Ід» намагались шукати шлях безпосереднього втілення в поведінку особи. У психологічних захистів є «помічники» (підручні): окрім опорів, це процеси заміщення, ідентифікація (інтродукція) та умовні цінності. Всі названі процеси мають відношення до суб'єктивно-інтеграційних процесів, ціною відступів від реальності та компромісу. В даному контексті звернімося до кожного з цих механізмів. Опори покликані тримати в покорі та упередити повторні травми «нерозумних» (з точки зору вимог соціуму) імпульсів «Ід». Вони здатні «дрімати» в той час, коли енергетичний потенціал витіснень знаходить «шпаринку» для реалізації. Останнє може свідчити, що опори також оберігають недоторканість інфантильних травм, що спричинили витіснення, в той самий час вони готові слугувати прогресу інтеграції свідомої і несвідомої сфер.

Процес заміщення прагне зінтегрувати інфантильне минуле (витіснення) з майбутнім через пошуки реалізації (шляхом витіснень та дієвості опорів) капсульованої енергії, яка хоче знайти притулок в об'єктах, що мають схожість із первинними лібідними об'єктами, хоч би за окремими значущими якостями. В цьому процесі знову криється суперечність: з одного боку, в захисній системі знижується напруга через втілення в поведінку нереалізованих потреб, інтересів, а з іншого – створюються передумови для розчарувань та смутку у зв'язку з невідповідністю реальності очікуванням особи. Пояснення: в інтимному партнері особа шукає «батька» чи «матір», та ще й з очікуванням, що вони упередять пережиті травми у взаєминах із значущими людьми. Таким чином, взаємини (особливо інтимні), невидимо для особи, наповнені потребою власної «психотерапії», допомоги у розв'язанні незавершених справ дитинства. І найбільша біда для процесу таких взаємин полягає в тому, що в них є передумови їх руйнації: у партнера є свої інтереси, і він, можливо, й сам потребує подібної «психотерапевтичної» допомоги.

Ідентифікація – теж покликана здійснювати інтеграційні процеси на засадах едіпального (вимушеного) роз'єднання особи з первинними лібідними об'єктами. Цей процес схожий до заміщення, але заміщення акцентується на зовнішніх об'єктах, куди має проектуватись тенденція лібідо, а ідентифікація ж ставить акцент на первинній едіпальній ситуації, в якій автоматично (неусвідомлювано) розв'язується («психотерапевтується») травма емоційного дистанціювання (депривації) у стосунках з первинними лібідними об'єктами (батьками) через інтродукцію їх певних рис. В цьому глибинному процесі ми можемо бачити інтегративні ознаки свідомого з несвідомим. Останнє виявляється в інтродукції, тобто скритому привласненні таких якостей первинного лібідного об'єкта, які пов'язані із психологічною силою. Тут заявляє про себе стр. 1 (див. рис. 4): все було б добре, проте й тут є суперечність, адже це – «та сила», від якої страждала особа в батьківській сім'ї, приміром, авторитарність, спроби гноблення, підкори, маніпулювання, обмеження свободи. Згадана суперечність виявляється в тому, що особа свідомо намагається уникати контакту з людьми, які мають згадані вище якості; підвищено чутливо реагує на утиски; декларує діаметрально протилежні цінності і, водночас, не помічає, що сама є носієм таких якостей. Більше того, особа після переживання травм, вибираючи лагідного надійного партнера у житті, згодом може виявити, що вибрала схожого

до тирана – батька, від якого вже настраждалася в дитинстві. Чому? Знову – проблема глибинної самопсихотерапії: реалізуються нереалізовані бажання «віддати належне за образи», утиски (коли хотілось бути на місці караючої сторони), бажання «повернути належне» кривднику, що несвідомо визначає вибір «надійного» партнера з надією на кращі стосунки ніж були в сім'ї, а утаємничено – що «я зможу керувати». Едіпова залежність водночас вимагає, щоб поруч був первинний лібідний об'єкт (батько чи мати), в такій же мірі як і мрія про стосунки, що еднали його з батьками. Драма ж породжується дієвістю закону «вимушеного повторення», що детермінує феномен «хибного кола» та обумовлює повтор драми, хоч і на іншому сюжетному тлі.

Умовні цінності активно пов'язані з психологічними захистами та несуть у собі суперечність, подібно до вищеокреслених категорій. Їх функція полягає в тому, що вони інтегрують у собі як глибинні (інфантильні), так і нормативні цінності. Суперечність глибинних цінностей із нормативними знімається за рахунок їх «умовності», що передбачає не лише орієнтацію на підтвердження ідеалізованого «Я», але й відступи від реальності, які характеризують емотивність таких цінностей. Глибинно-інтеграційна функція умовних цінностей полягає в синтезі інтроєктування рис об'єктів ідентифікації та надання їм просоціальної значущості відповідно до очікувань «ідеалізованого Я». Дезінтеграційні особливості мають вияв та зумовлені необхідністю особи захищати презентабельність, престиж, гідності свого «Я» через цінності, які мають інфантильне навантаження (зміст) та маскувати їх глибинну сутність нормативними цінностями, що активізує процеси суб'єктивної інтеграції. Таким шляхом свідоме набуває пріоритетності і ведучості, «заповнюючи пунктири» умовністю цінностей на догоду «ідеалізованому Я» та створюючи ілюзію сили. Задача ж «Я» полягає у тому, щоб, користуючись послугами захистів, пригальмовувати інтереси несвідомого та зміцнювати пріоритетність цінностей свідомого, на основі відповідностей нормативним цінностям. Це – непроста задача! Проте, психологічні захисти спроможні створювати ілюзію відповідності поведінки особи законам її соціальної адаптованості. Інакше кажучи, психічно здорова особистість живе за моделлю, що презентовано на рис. 4, де стр. 2 (несвідоме) втрачає свою ведучу роль (принаймні, захисти спроможні її замаскувати) як у самосприйнятті суб'єкта, так і в рефлексії іншими людьми, що їй відповідає вимогам адаптації. В адаптованій людині ведучими є просоціальні мотиви, а несвідомі чинники є веденими. Виходячи із знань глибинної психології, можна стверджувати, що пунктир стр. 2 (див. рис. 4) з'явився внаслідок витіснень (тобто дієвості захистів) на службі в просоціальних інтересів «Я» та потреб маскування системної впорядкованості передсвідомого, яке знаходить вираження в діаметрально протилежній спрямованості стосовно свідомого (див. асиметрію стр. 2 та 5, рис. 2).

Рис. 4 можна умовно розглядати як «Модель адаптованості людини до соціуму», за чим стоїть підкореність її ества (потягів «Ід») необхідності слідування соціальним реаліям (вимогам). За інших умов людина випадає із руслу просоціальної спрямованості поведінки, що порушує її адаптованість та створює ризик девіантності або ж психічних аномалій (нездоров'я) в поведінці. Користуючись і надалі мовою фрейдівських метафор, можна стверджувати, що процес адаптації – це майстерність вершника (Свідомого) привласнювати силу "коня" та спрямовувати психічну енергію у просоціальне русло. Могутній кінь

(Несвідоме), маскуючи власні інтереси «Ід», не пропускає жодної можливості їх таємної, невидимої для «Я» реалізації. Для несвідомого діяльність відшукування «шпаринки» для реалізації «витіснених інтересів» є провідною (поряд із маскуванням глибинного змісту). Важливо внести уточнення: відшукування можливостей реалізації потреб, стимульованих «Ід» та табуованих «Супер-Его», передбачає знання особливостей, законів функціонування свідомого, щоб можна було ним скористатись. Цьому процесу сприяє передсвідоме, що відрізняється від «Ід» соціальною "мудрістю", яка його єднає і, в той же час, роз'єднує із свідомим. Єднає, оскільки ця інстанція пройшла школу вербалізації на тлі провідних тез життя: «можна» – «не можна». Витісненні осередки «отримали уроки» соціального табу і затамували прагнення взяти над ним верх, тому для обох стрілок (1 та 2, рис. 4) властива тенденція «до сили» (перемоги), проте цінності, на які вони спираються, є різними, тому вони й діаметрально направлені. Осередки витіснень, які, перш за все, пов'язані з едіпальним періодом розвитку особи, проходили шлях «за вертикаллю» (вверх – до реалізації, вниз – через витіснення), що й зумовило пунктир стр. 2 та перебування під блоком опорами глибинного змісту, а сама інстанція передсвідомого (як і «Ід») існує на латентному, скритому від свідомості, рівні. Глибинне пізнання пов'язано з об'єктивуванням інваріантів, які є супровідними психологічним деструкціям, що породжуються різнонаправленістю двох семантико-системних утворень психіки: свідоме та несвідоме (передсвідоме). Тому реалізація «приглушених» витісненнями намірів несвідомого незмінно пов'язана з їх системною впорядкованістю, у формуванні якої задіяні такі захисні механізми, як заміщення, компенсація, перенесення, ідентифікація, механізм витіснення як засадний для формування передсвідомого та ін. Системна впорядкованість несвідомого пов'язана з енергетичною «насиченістю» витіснень, що знаходить вираження не лише в силі емоційних переживань, але й в значущості подій. Саме значущість подій є інтеграційним фактором як для свідомого, так і несвідомого, проте на різних ціннісних засадах. Для свідомого ціннісні орієнтири можуть бути видимими, а для несвідомого – скритими, непізнаними, латентно існуючими. Останнє не знижує енергетичного потенціалу несвідомого та імперативу його впливів на формування структур і підструктур психіки, які при цьому зберігають асиметрію (свідоме ↔ несвідоме). Ця асиметрична спрямованість однієї й іншої підструктур психіки знаходить вияв у суперечливості поведінки. В контексті свідомого – це проголошені, декларовані цілі та спрямування, а для несвідомого – це низка статично-інваріантних, повторюваних форм поведінки, формування яких започатковано ще в едіпальний період і які можуть бути дешифровані, інтерпретовані в їх логічно-асоціативних взаємозв'язках, що виявляються на емпіричному матеріалі. Тому несвідоме незмінно зберігає тенденцію «до маскування», чому слугує й варіативність поведінки, в якій фахівцю вдається виявити повторювані характеристики – які існують «поза статтю», «поза часом» та «поза простором». Це ті характеристики, що водночас як засвідчують едіпальну залежність особи, так і намагаються її долати: як зумовлюють прагнення «до життя», так і спричинюють тенденцію «до психологічної смерті»; як прагнення «до людей» – так і їх відторгнення, заперечення, дистанціювання. В цьому полягає суперечність двох логік – свідомого та несвідомого («іншої» логіки), що дозволяє об'єктивувати базальну форму психологічних захистів, яка формується позадосвідно, латентно, але незмінно у представленому вище в

синтезі інтересів свідомого з несвідомим. Звідси – висновок: пізнання системних характеристик психіки не лише спирається на її цілісність, але й передбачає, що розширення самосвідомості сприяє набуттю психічним справжньої, об'єктивно існуючої цілісності за рахунок мінімізації викривлень, що є вимушеними під натиском імперативу несвідомого. Розкриття ж його сутності та усвідомлення суб'єктом асиметричної спрямованості цих двох сфер пробуджує інстинкт соціального самозбереження та розширює можливості власного потенціалу. Таким чином, глибинно-психологічна корекція відкриває: можливості пізнання системних характеристик несвідомого, що визначають логічну його впорядкованість та вплив на формування тенденцій поведінки; нівелювання енергетичної різноспрямованості цих двох сфер через розширення самоусвідомлення. Пізнаючи власну інфантильну залежність, суб'єкт убезпечує себе від негарздів повтору пережитого травмивного досвіду минулого, що може задаватись законом «вимушеного повторення». В суб'єкта знижується тривога та страх власної некерованості, імпульсивності, що сприяє керованості активності суб'єкта та посилює просоціальну орієнтацію. Розширення самоусвідомлення суб'єкта дозволяє йому мати вибір вчинку та більш адекватно прогнозувати результати. Діагностико-корекційний процес знижує тенденцію «до слабкості», пов'язану з почуттям меншовартості, за рахунок реалістичності вчинків та нівелювання ідеалізованості «Я», що тяжіло до ілюзорних способів утвердження власних гідностей «Я». З. Фрейд окреслив у своєму вченні виховні аспекти психоаналізу, що ґрунтувались на об'єктивуванні суб'єкту «взаємин» свідомого з несвідомим в онтогенезі руйнівних впливів. Ми солідаризуємося із З. Фрейдом у тому, що психоаналіз здійснює психічне оздоровлення у взаємозв'язку з вихованням через забезпечення підкорення принципу задоволення (що диктує «Ід») принципу реальності (що диктує свідоме, «Супер-Его»). Враховуючи суперечливість зазначених вище двох принципів, можна передбачити, що в інтеграційних процесах, які лежать в основі соціалізації та адаптації особи, першочергового значення набуває розширення самоусвідомлення та розвиток здібностей саморефлексії, в чому надає допомогу глибинна психокорекція за методом активного соціально-психологічного навчання.

Саме таке навчання дозволяє виявити суперечності як за вертикаллю (фрейдівська структура психіки), так і за горизонталлю. Останнє об'єктивує «Модель внутрішньої динаміки психіки» (див. рис. 2), що презентує цілісну картину суперечливих тенденцій як «за вертикаллю» так і «за горизонталлю» та провідність тенденції психіки «до сили», що забезпечується психологічними захистами з використанням можливостей відступів від реальності, з опорою на умовні та глибинні цінності.

Наведений вище матеріал дозволяє узагальнити його як методологічні засади практичної роботи. Розуміння взаємозв'язку свідомої і несвідомої сфер переносить акцент з традиційно поширеного прийому (в різних тренінгових практиках) – із «запиту клієнта» – на виявлення в процесі спонтанної з ним взаємодії глибинно-психологічної сутності його особистісної проблеми. Враховуючи цілісність психіки (яка є засадною для психодинамічної теорії) в її свідомих і несвідомих виявах, особа в принципі не може адекватно сформулювати власну особистісну проблему у зв'язку з імпліцитністю певної частини вихідних даних. Усе те, що людина формулює як проблему, вже обтяжено соціально-перцептивними викривленнями, які продукуються психологічними захистами. І справа не лише в початку

психокорекції, але і в її завершеності, в досягненні так званого «кінцевого результату». Відповідь на це питання не можна знайти поза його розглядом у світлі відповідної методології. Методологія включає як знання психодинамічної теорії, так і її єднання з методичним інструментарієм. У процесі діагностико-корекційної роботи відбувається рух від теорії до практики, і навпаки. Тому процес активного соціально-психологічного навчання пов'язаний як з отриманням нових емпіричних даних, так і уточненням теорії на їх основі. Адекватне розуміння психодинамічної теорії пов'язане із законами позитивної дезінтеграції і вторинної інтеграції на більш високому рівні розвитку – вони відкриті нами та описані у відповідних роботах [3; 4; 5]. У контексті психодинамічної теорії емоція для фахівця є першим вісником, індикатором, помічником глибинно-психологічного пізнання, тому вищезгадані закони передбачають дотримання оптимального її і, » ь т і с , і д , у т т :

«соціалізації» та шлях витіснення до несвідомого. Глибинне пізнання враховує цю «картинку» через діалогічну взаємодію з особою, що сприяє введенню у її свідомість неусвідомлюваних детермінант із передсвідомого. Витіснені моменти мають можливість системно впорядковуватися та єднатися, з урахуванням едіпальних інтересів та їх енергетичної сили. Саме в такий спосіб з'являються тенденції поведінки, які формуються позадосвідним шляхом, а відтак підлягають законам усистематизування та логічного впорядкування, що здійснюється на латентному рівні, поза свідомим контролем свідомості особи. Таким чином, формування поздовжньо горизонтального пласта психічного «горизонталі» відбувається позадосвідним шляхом, участь досвіду (свідомості) суб'єкта якоюсь мірою може бути присутня «за вертикаллю» (де переважають периферійні (ситуативні) захисти). «Горизонталь» формується під впливом двох важливих факторів: соціального спрямування (див. рис. 2 стр. 2, 4, 6) і спрямування, в якому присутній інтерес «Ід», що не підконтрольне свідомості людини (див. рис. 2, стр. 1, 3, 2). Психологічні захисти можна умовно назвати інтеграційним агрегатом, підструктурою психіки, що синтезує «вертикаль» («Супер-Его», «Его», «Ід») і «горизонталь» (див. «Модель»). Інтереси «Ід» невидимо здійснюють спроби знайти вираження «за вертикаллю» – це природні інстинктивні побудження, на відміну від «горизонталі», що задається вимогами соціуму та інфантильними, глибинними цінностями «Я». Відсутність гармонійності «Я» засвідчує зміщення акценту: або на соціум, що зумовлює втрату тотожності (людина схожа на маріонетку), або ж на несвідомі імпульси (див. рис. 2, стр. 5), які породжують інфантилізм та дезадаптивність, що може призвести до психічної хвороби. Адаптація – це показник, що «все добре», коли людина не відрізняється від інших, справляється із соціальними завданнями, вимогами професії та знаходиться «в ладу сама із собою». Захисти є соціальним витвором, породженням соціальних вимог, до яких прагне «дотягтися» «Я». З іншого боку, «Я» потребує захисту від антагонізму «Ід» із «Супер-Его». Психологічні захисти приходять на допомогу «Я» зі своїми можливостями інтеграції психіки через відступи від реальності на догоду «Я». Витіснені осередки зінтегровуються «за горизонталлю» в такій підструктурі, як передсвідоме; «за вертикаллю» відбувається їх узгодженість із просоціальними вимогами та надання допомоги «Я» – на виживання в соціумі. Тенденція до ідеалу «Я» (див. рис. 2, стр. 2) уживається (за типом «антиномії») з прагненням до інфантильних цінностей. Осередки витіснень «не хочуть здавати своїх позицій» – імператив тенденції «до інфантильних цінностей» (див. рис. 2, стр. 5). Таким чином, психіка цілісна в своїй суперечливості. Особливого значення набувають стрілка 2 та стрілка 5 (див. «Модель»), які засвідчують суперечливість тенденцій свідомого і несвідомого, точніше – їх асиметрію. Тому психологу важливо вміти об'єктивувати суперечності в поведінці аналізанда. Умовно можна сказати: за горизонталлю ілюструється боротьба інфантильних цінностей з просоціальними намірами суб'єкта (стр. 2 і 5), а за вертикаллю – боротьба інстинктів «Ід» з вимогами «Супер-Его» на теренах «Я». «Супер-Его» бореться з поведінкою, санкціонованою принципу задоволення, воно диктує вимоги, відповідні принципу реальності (соціальної реальності). Розбіжності нівелюють психологічні захисти через процеси суб'єктивної інтеграції, що роблять невидимим для особи глибинний зміст внутрішньої суперечливості свідомого і несвідомого. Тому психологічні захисти є центральною ланкою в структурі «Я» (див. рис. 2, еліпс),

яка торкається усіх підструктур свідомого і несвідомого та надає відносну, часто ілюзорну допомогу особі в розв'язанні внутрішнього конфлікту, який є породженням імпульсів «Ід» і соціальних вимог. Увесь синтезуючий аспект психологічних захистів знаходить вираження в когнітивній підструктурі їх системної організації, що «на периферії» презентує логіка свідомого (а в поведінці – логіка несвідомого). Семантику захистів виражають тенденції поведінки – готовність до певного (усталеного) способу реагування. Нам вдалося науково обґрунтувати глибинно-психологічну сутність захистів та довести їх існування за «горизонталлю» та «вертикаллю». Це, відповідно, базальні (особистісні) та периферійні, або ситуативні, захисти, які синтезують (суб'єктивно інтегрують) як просоціальні, так і інфантильні інтереси. Ці різновиди захистів включають у себе всі інші механізми, відкриті З. Фрейдом та А. Фрейд [1; 2].

Дослідження доводить, що прагнення «до сили» притаманне кожній живій істоті. Феномен сили біологічно єднається з інстинктом самозбереження, виживання, життя. Але за рахунок «різнонаправленості» (див. рис. 2, стр. 2 і стр. 5) відбувається ослаблення психічного, що виражає пунктир стрілки 3 – «до слабкості». Пунктир показує, що вона (стр. 3) є похідною не від біологічних законів, а зумовлена розбіжністю між об'єктивною реальністю та бажаною, хоч і ілюзорною, що продукують захисти. Тому суб'єкту завжди властива як тенденція «до сили», так і «відчуття слабкості», яке започатковується в дитинстві.

Неможливо адекватно відображати та розуміти феномен психічного не враховуючи його суперечливий характер та специфічність цих суперечностей «за вертикаллю» та «за горизонталлю». Спонтанність та невимушеність поведінки об'єктивує цілісно внутрішню детермінованість психіки в її антагонізмі (вертикаль) та антиномії суперечливих тенденцій (горизонталь).

У групах АСПН створюються умови для ситуативної захищеності людини та відчуття нею комфорту, відсутності загрози «Я», що й дозволяє інтенсивно просуватися до пізнання глибинних детермінант поведінки та інтелектуального опрацювання поведінкового матеріалу. Тому «за вертикаллю» ми не актуалізуємо, а знижуємо (нівелюємо антагонізм протистоянь) вияви периферійних (ситуативних) захистів уведенням специфічних прогуманістичних принципів роботи.

У межах психодинамічного підходу ми виходимо із знання суперечливого влаштування психіки та націлюємо зусилля на пізнання глибинного ракурсу особистісних проблем, що переживає людина. Орієнтирами є психодинамічні взаємозалежності між свідомою та несвідомою сферами психіки та універсальні суперечності: «до життя» та «до смерті»; «до людей» та «від людей»; «до сили» та «до слабкості». Невидимо для себе особа може руйнувати стосунки, в яких сама ж є зацікавленою. Останнє пов'язано з викривленнями соціально-перцептивної інформації, що зумовлюють психологічні захисти. При цьому людина може адекватно відображати предметну реальність і водночас допускати індивідуально-неповторні викривлення в системі взаємин «людина – людина». В такій діаді актуалізуються перенесення, проєкції, заміщення, виміщення і т. ін., пов'язані з регресією поведінки. Психоаналітична робота з предметними моделями (іграшками) сприяє об'єктивуванню глибинного змісту через механізми проєкції. Останнє засвідчує той факт,

що одні й ті самі предмети набувають цілковито різного змісту в руках різних людей, завдяки перенесенню об'єктних відношень. За таких обставин особа може переконатись, що вона не проживає сповна власне життя та блокує самореалізацію шляхом актуалізації криз, розчарувань, що імпотує відчуття психічного благополуччя. Психологічні захисти лише ілюзорно «працюють» на самозбереження: викривлюючи соціально-перцептивну реальність, вони закривають можливість сприйняття нового досвіду, особливо того, що не відповідає вимогам ідеалізованого «Я». Аксіоматичним є твердження, що захисти є самозбереженими завдяки соціально-перцептивним викривленням. Ідеалізація «Я» відбувається під пресингом необхідності відповідати соціальним нормам. Збереження індивідуальної неповторності забезпечується генотипом та впливом на процес соціалізації інфантильних (глибинних) цінностей. Соціальні норми завжди мають відтінок стандарту як для певного суспільства, так і для окремої особи. Індивідуальної неповторності суб'єкт набуває завдяки умовним цінностям, які пов'язані з впливом батьківських «стандартів» сім'ї. Мають вплив і значущі люди, літературні герої, перегляд фільмів і т. ін. У цьому контексті важливо не забувати про амбівалентні почуття, які «дарує» особі період едіпальних залежностей, що й породжує (вимагає) відступи від реальності. Тому стр. 6 до ідеалізованого «Я» на «Моделі» є пунктирною, адже не все є правдивим у такому (породженому захистами) ідеалі «Я» – там присутнє бажане, але часто ілюзорне. В цьому процесі «ідеалізації» незмінно задіяний захисний механізм раціоналізації, який покликаний закрити всі ці «пробоїни», породжені ілюзіями, виправдати вчинки, як такі що заслуговують на винагороду, схвалення (тобто наблизити до ідеалізації). Залежність від батьків і бажання догодити їм (отримати схвалення) є щирими, кожний дійсно хотів би бути ближчим до батьків та схваленим батьками. Ця тенденція «отримання схвалення» залишається незмінною протягом життя і переноситься (у вигляді очікування) на інших людей, особливо значущих. Таким чином, очікування особи, як і її реакції, коливаються між двома полюсами: лібідо і мортідо. Це ті дві енергії, які визначають палітру поведінки суб'єкта, за твердженням З. Фрейда, «це дві сторони однієї медалі». Механізми витіснення під впливом едіпальних заборон зашумляють канали вираження лібідо, тому що соціум ставить табу на вираження лібідо, ніжних почуттів до первинних лібідних об'єктів. Едіпальні відлуння в психіці пов'язані з блокуванням, омертвінням почуттів (психічна імпотенція) і т. ін., а відчуття психічної сили за таких обставин починає асоціюватися з омертвінням емоційності, чуйності, чутливості, що межує з жорстокістю.

Захисна система психіки, яка зорієнтована на соціальну адаптивність, вміло блокує емотивність, що пов'язується із зрілістю, емотивною стриманістю, а нерідко й черствістю та жорсткістю у стосунках. Периферійні форми захисту покликані максимально адаптувати особу до ситуативних факторів. Глибинно-психологічні інтереси (цінності) користуються (за таких обставин) будь-якими можливостями їх реалізації, що посилює енергетичний ракурс периферійних захистів та розширює можливості реалізації інфантильного інтересу. Діагностико-корекційний процес пов'язаний з ітеративними, повторюваними, незмінними характеристиками поведінки, детермінованої несвідомим, яке «є поза часом», «поза статтю», «поза простором». Інваріанти (незмінні характеристики) можуть указувати на зміст несвідомого. Мотиви едіпального характеру прояснюються через об'єктивування та

усвідомлення в діагностико-корекційному процесі, на власному поведінковому матеріалі, інфантилізації просоціальних дій. Ураховуючи, що завершеності едіпальних проблем в принципі не може бути (через табу на інцест), то єдиним шляхом зниження енергетичного імперативу інфантильних детермінант поведінки є їх усвідомлення на власному поведінковому матеріалі. Діагностико-корекційне мистецтво психолога дозволяє виходити на суперечливість двох спрямованостей свідомої і несвідомої сфер. Суперечності між ними важливо об'єктивувати в діагностико-корекційному процесі заради їх усвідомлення особою, що може збільшити енергетичну потентність її свідомого та упередити внутрішнє невиправдане спалювання енергії в «ножицях» протидії протистоянню суперечливих тенденцій свідомого і несвідомого. Тому психокорекційні заняття називають групами особистісного зростання, бо в учасників відкриваються канали для нової особистісно-значущої інформації, яку іншим шляхом, ніж через об'єктивування несвідомих чинників, через рефлексивне опрацювання матеріалу, неможливо пізнати. В таких групах людина розвиває мудрість, що дозволяє розуміти цілісність психіки в її суперечливій єдності та усталених, діаметрально протилежних спрямуваннях (тенденціях) поведінки.

Про тенденції ми можемо говорити в практичному пізнанні за умов повторюваності поведінки, внутрішньої готовності до типового реагування, незалежно від варіативності застосовуваних інструментальних прийомів. Проте, ми не забуваємо, що в спонтанному поведінковому матеріалі присутня як «вертикаль» (антагонізм суперечностей), так і «горизонталь» (співіснування суперечливих тенденцій, їх антиномія). Перша детермінована просоціальними умовами та вимогами. Оскільки тенденції формуються на основі витіснень, то вже це пояснює присутність «вертикалі». «Горизонталь» же визначається позадосвідним формуванням механізмів базових форм захисної системи. Саме «за вертикаллю» первинно задається тенденція до реалізації інтересів «Ід», тобто потяги «Ід» мають усталене спрямування «до реалізації». Така функційна особливість несвідомого, яке не «здається в полон» свідомому, не змиряється з долею перебування «у підземеллі» за наявності такого біологічно потужного енергетичного потенціалу. Це й пояснює нашу наукову увагу до проблеми трансформації природної енергії «Ід» у просоціальну спрямованість особи. Саме ці проблеми покликана розв'язувати глибинна психологія (з її корекційним потенціалом), що відкриває перспективи оптимізації процесів адаптації, зокрема професійної адаптації майбутніх психологів.

Література

1. Фрейд А. Психология Я и защитные механизмы / А. Фрейд ; пер. с англ. – М. : Педагогика, 1983. – 144 с.
2. Фрейд З. Психология бессознательного / З. Фрейд ; под ред. А. М. Боковикова, С. И. Дубинской. – М. : ООО «Фирма СТД», 2006. – 447 с.
3. Яценко Т. С. Активная социально-психологическая подготовка учителя к общению с учащимися / Т. С. Яценко. – К. : Освіта, 1993. – 208 с.
4. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: навч. посіб. / Т. С. Яценко. – К. : Вища шк., 2004. – 679 с.
5. Яценко Т. (у співавторстві). Концептуальні засади і методика глибинної

психокорекції: Підготовка психолога-практика: навч. посіб. / Т. С. Яценко. – К. : Вища шк., 2008. – 342 с.

Literatura

1. Frejd A. Psiologija Ja i zasitnye me anizmy / A. Frejd / Per. s angl. – M.: Pedagogika, 1983. – 144 s.
2. Frejd Z. Psiologija bessoznatel'nogo / Z. Frejd ; Pod red. A. M. Bokovikova, S. I. Dubinskoj. – M. : ООО «Firma STD», 2006. – 447 s.
3. Jacenko T. S. Aktivnaja social'no-psiologičeskaja podgotovka učitelja k obseniju s učasimisja / T. S. Jacenko. – K. : Osvita, 1993. – 208 s.
4. Jacenko T. S. Teorija i praktika grupovoi psichokorekcii: Navč. posib. / T. S. Jacenko. – K. : Visša šk., 2004. – 679 s.
5. Jacenko T. (u spivavtorstvi). Konceptual'ni zasadi i metodika glibinnoi psichokorekcii: Pidgotovka psichologa-praktika: Navč. Posib / T. S. Jacenko. – K. : Visša šk., 2008. – 342 s.